طرح درس حقوق اساسی ۱

ویرایش ۳.۰.۰

محمّد منصوری بروجنی- شهریور ۱۴۰۴- دانشگاه اصفهان

m.mansouri.b@ase.ui.ac.ir

mansoori66@gmail.com

۱ هدف

آشنایی دانشجویان با مباحث نظری حقوق اساسی و حقوق فردی و آزادی‌های عمومی.

۲ کتاب درسی

بایسته‌های حقوق اساسی؛ دکتر سیدابوالفضل قاضی (شریعت‌پناهی)؛ انتشارات میزان.

۳ روش

طبق آیین‌نامه آموزشی مشترک، زمان کلاس درس در هر هفته ۱۰۰ دقیقه است. این زمان به ترتیب به ارائه جستارهای دانشجویان، خطابه مدرس، و -در صورت باقی ماندن زمان- رفع اشکال دانشجویان اختصاص می‌یابد.

۳/۱ ارائه جستارهای دانشجویان

دانشجویان باید پیش از حضور در هر جلسهٔ درس، بخش معین‌شده از کتاب درسی یا سایر منابع را طبق برنامهٔ جلسات مطالعه کنند و سپس درباره موضوع جلسه، ابهامات و چالش‌هایی که با مطالب منبع مطالعه یافته اند، با یکی از هوش‌های مصنوعی مورد تأیید گفت‌وگو کنند.

برای چارچوب‌مندی گفت‌وگوی دانشجویان با هوش‌های مصنوعی، راجع به موضوع هر جلسه، چهار پرسش کلیدی طرح شده است. دانشجویان مکلفند با توجه به مطالعه انجام‌شده، پرسش‌های مطرح‌شده را دستمایهٔ گفت‌وگو با یکی از هوش مصنوعی‌های گفت‌وگوگر کنند. دانشجویان از آخرین نسخه یکی از گفت‌وگوگرهای «۱.جی‌پی‌تی ۲. گراک ۳. جمینای ۴. دیپ‌سیک» در حالت تفکر عمیق و پژوهش عمیق برای گفت‌وگو استفاده کنند. طبیعتاً پیشبرد این گفت‌وگو به ابتکار و خلاقیت دانشجو بستگی دارد و دانشجو باید سؤالات و ابهامات خود پیرامون موضوع را تا مرتفع شدن کامل آن با هوش مصنوعی مطرح کند. نهایتاً دانشجو مکلف است بر اساس موضوع جلسه، محتوای کتاب، و محتوای گفت‌وگوهای مطرح‌شده، با خلافیت و قلم خود (نه با قلم هوش مصنوعی) جستاری بین ۳۰۰ الی ۵۰۰ کلمه تهیه کرده و تا حداکثر ۱۸ ساعت قبل از شروع کلاس درس در سامانه جامع آموزش مجازی (LMS) بارگذاری کند. محتوای این جستارها ضرورتاً ارزیابی نمی‌شود.

دانشجویان موظفند در هر جلسه آماده ارائه شفاهی جستار خود باشند. در هر جلسه ۶ نفر از دانشجویان جستار خود را ظرف حداکثر ۸ دقیقه ارائه می‌دهند.

۳٫۲ خطابه مدرس

پس از ارائه دانشجویان، مدرس بر اساس محتوای ارائه‌شده و موضوع جلسه، خطابه‌ای ارائه می‌دهد. محتوای خطابه‌ها و طول آن متناسب با محتوای جستارهای ارائه‌شده تنظیم می‌شود.

زمان خطابه‌ها معین نیست و می‌تواند شامل کل زمان باقی‌مانده از کلاس شود.

۳٫۳ رهنمودهایی در خصوص گفت‌وگو با هوش مصنوعی

تا زمانی که ابهامات و ایراداتتان راجع به بخش مورد مطالعهٔ کتاب برطرف نشده است، شروع به طرح پرسش‌های طرح درس از هوش مصنوعی نکنید.

پرسش‌های پیشنهادی طرح درس را به صورت جداگانه و مرحله به مرحله طرح کنید. تا زمانی که تمام ابهامات و ایراداتتان راجع به جواب یکی از پرسش‌ها مرتفع نشده است، به سراغ پرسش بعدی نروید. گفت‌وگو بر اساس ابهامات شخصی، به شخصی‌سازی آموزش و پیوند برقرار کردن آموزش جدید با دانش کنونی شما کمک می‌کند.

چنان‌چه احساس کردید هوش مصنوعی در پاسخ‌گویی خود را مقید به منابع فارسی کرده یا در حال رعایت نزاکت‌های سیاسی جوامع غربی است، در پرسش‌های خود صریح‌تر باشید و از آن بخواهید خود را به یک زبان یا فرهنگ خاص مقید نسازد. علی ای حال از تأمل انتقادی در این پاسخ‌ها خودداری نکنید.

۳٫۴ رفع اشکال

در کلاس درس زمان معینی برای رفع اشکال وجود ندارد. چنان‌چه پس از پایان هر جلسه درس، هم‌چنان اشکالی برای دانشجو باقی مانده بود، دانشجو می‌تواند با هماهنگی قبلی در یکی از زمان‌های رفع اشکال (طبق برنامه هفتگی مدرس) در دفتر وی (ساختمان جدید دانشکده علوم اداری و اقتصاد؛ اتاق ۴۰۹ ضلع غربی) حضور یابند.

دانشجویان راجع به مسائل پیرامون درس می‌توانند نظرات و انتقادات خود را از طریق ایمیل یا سامانهٔ پیام lms به اطلاع برسانند. چنان‌چه دانشجویان مایلند که این نظرات را به صورت ناشناس مطرح نمایند، می‌توانند از این پیوند استفاده کنند.

۴ برنامهٔ جلسات

۴٫۱ معارفه؛ آشنایی با روش کار در دانشگاه

۴٫۲ شناختی از مفهوم قدرت

مطالعه: گفتار اول: ویژگی‌های حقوق اساسی

۴/۲/۱ پرسش‌ها

۱) قدرت سیاسی چیست؟

۲) تفاوت قدرت سیاسی با نیروی جانوران دیگر یا با انرژی‌های ناشی از اشیاء طبیعی چیست؟ به عنوان مثال تفاوت قوه سیاسی با قوه ناشی از باتری قلمی چیست؟ توان تولیدشده و هدایت‌شده از یک نیروگاه برق چه تفاوتی با توان سیاسی دارد؟

۳) آیا اعمال قدرت با زورگویی ذاتاً تفاوت دارد یا تفاوت آن‌ها عرضی و شکلی است؟

٤) آیا قدرت سیاسی یکپارچه است و هر انسان حامل بخشی از آن است یا هر انسان خود به نحو مجزایی منشأ قدرت سیاسی است؟

۴/۳ تحلیل مفهوم قوهٔ مؤسس

مطالعه: گفتار دوم: قانون اساسی

۴/۳/۱ پرسش‌ها

۱) قدرت یا قوهٔ مؤسس یا تأسیس‌کننده چیست و چه تفاوتی با قوه یا قدرت تأسیس‌شده دارد؟ قانون اساسی قوه مؤسس است یا قوهٔ تأسیس‌شده؟

۲) مجلس مؤسسان یا نهاد تنظیم‌کننده یا بازنگری‌کننده در قانون اساسی چه نسبتی با قوه مؤسس دارد؟ این‌همان است یا نمایندهٔ آن؟

۳) قدرت رهبر، رئیس جمهوری، مجلس قانون‌گذاری، هیئت وزیران یا قاضی دادگستری یک قدرت تأسیس‌کننده است یا یک قدرت تأسیس‌شده؟

٤) آیا قوهٔ مؤسس صرفاً در ارادهٔ افراد کنونی ملت ریشه دارد؟ نقش ساختارهای دیرپا (به عنوان نمونه زبان) در قوهٔ مؤسس چیست؟

۴/۴ تحلیل مفهوم دولت-کشور

مطالعه: گفتار سوم: دولت-کشور

۴/۴/۱ پرسش‌ها

۱) دولت-کشور به عنوان یک شخص مصنوعی چگونه می‌تواند جاودانگی را برای انسان‌ها به ارمغان بیاورد؟

۲) «حاکمیت» به عنوان گواه اصلی وجود دولت-کشور چه نسبتی با اندیشه الهیاتی قدرت مطلق خداوند متعال دارد؟ حاکمیت در این معنا یک ایده‌آل است یا یک واقعیت؟

۳) از میان عناصر سه‌گانه دولت-کشور (سرزمین؛ جمعیت؛ یک تشکیلات سیاسی) کدام یک کلیدی‌ترند؟ کدام یک را می‌توان ناموس دولت خواند؟

۴/۵ ضرورت‌های جغرافیا در ساخت دولت-کشور

مطالعه: گفتار چهارم اشکال دولت-کشور

۴/۵/۱ پرسش‌ها

۱) آیا برای دولت‌های امروزی که پیچیده؛ چندسطحی و دارای ابعاد گوناگونند؛ مفهوم مکان مرکزی که در جغرافیای سیاسی (مثل نقش نیل به عنوان مکان مرکزی در شکل‌گیری مصر) طرح می‌شود هم‌چنان موضوعیت دارد؟ اگر بله، آیا نمونه‌هایی را می‌توان مثال زد؟

۲) با توجه به گسترش فناوری‌های ارتباطی که فاصله کارکردی میان مراکز جمعیتی را به شدت کاهش داده است؛ فلسفه وجودی دولت‌های غیر متمرکز چیست و آیا پایتخت‌های دولت‌های فدرال نیز به سمت گسترش نفوذ محلی خود پیش نرفته اند؟ اگر بله، آیا این فزونی‌خواهی و گسترش‌طلبی اقتضای طبیعت و ذات دولت است؟

۳) با توجه به فناوری‌های نظامی گسترش‌یافته امروزی آیا هم‌چنان موانع طبیعی نظیر کوه‌ها؛ دریاها؛ فواصل جغرافیایی به عنوان یک سپر طبیعی عمل می‌کنند یا عملاً در یک دهکده جهانی زندگی می‌کنیم که هر کشوری به شرط در اختیار داشتن تجهیزات فیزیکی کافی به کشور دیگر دسترسی دارد؟

۴) کلیدی‌ترین عامل جغرافیایی قدرت‌یابی یک دولت کدام عارضه طبیعی است؟ رود؛ دره؛ بیابان؛ جنگل؛ کوه؛ دریا؛ دشت؛ اقیانوس یا آسمان؟

۴/۶ بحثی در امکان تمایز حکومت؛ رژیم؛ دولت

مطالعه: گفتار پنجم: رژیم سیاسی

آزمونک اول (۳ نمره)

۴/۶/۱ پرسش‌ها

۱) با توجه به جنبه استعلایی دولت؛ آیا خطایی را می‌توان به دولت نسبت داد یا خطاها به حکومت یا رژیم نسبت داده می‌شود؟

۲) آیا حکومت نسبت به طراحی رژیم فعال مایشاء است یا این که رژیم ناشی از واقعیت‌هایی هست که می‌تواند بر خلاف میل و ارادهٔ جمعیت انسانی و اعضای حکومت باشد؟

۳) آیا در نظریه سیاسی جدید می‌توان شهروندان را نیز بخشی از حکومت دانست و ایشان را نسبت به نقاط ضعف اداره عمومی مؤاخذه کرد؟

۴) آیا دولت‌ها نسبت به رژیم و حکومت لابشرط (بی‌تفاوت؛ بی‌طرف) هستند و رژیم و حکومت جنبهٔ صرفاً ابزاری دارد؛ یا این وجود بعضی ویژگی‌ها در رژیم و حکومت برای دولت بسته به نظریهٔ سازندهٔ آن کلیدی و حیاتی است؟

۴/۷ نسبت حق‌های فردی با آزادی‌های عمومی؛ غایت نظام سیاسی

مطالعه: گفتار ششم: حقوق فردی و آزادی‌های عمومی

۴/۷/۱ پرسش‌ها

۱) نظریه دولت چیست؟ آیا دولت‌ها پس از شکل‌گیری خود هم‌چنان به نظریه دولت محتاجند؟

۲) آیا دولت‌ها می‌توانند نسبت به وجوه هنجاری نظریه خود بی‌طرف باشند؟ آیا این سوگیری باعث نقض آزادی وجدان یا عقیده شهروندان نمی‌شود؟

۳) در یک نظریه دولت مشروطه نقش‌حق‌های فردی محوری‌تر است یا آزادی‌های عمومی؟ آیا بدون آزادی‌های عمومی، حکومت‌ها انگیزه‌ای برای احترام به حق‌های فردی دارند؟

۴) آیا حق‌های فردی لزوماً با منافع عموم افراد جامعه هم‌راستا هستند؟ در غیر این صورت اولویت با کدام است و چرا؟

۴/۸ تعادل قدرت‌ها و بروز آن در رژیم حقوقی

مطالعه: گفتار هفتم: تفکیک قوا

۴/۸/۱ پرسش‌ها

۱) اصل عدم صلاحیت در حقوق عمومی به چه معناست و رابطه آن با تفکیک قوا چیست؟

۲) چرا هر دولت اساس‌مند (مشروطه‌گرا) نیازمند «یک تفکیک قوا» است؟

۳) چرا یکی از نهادهای حکومت نمی‌تواند واجد همه قدرت‌های ناشی از قدرت مؤسس باشد؟

۴) آیا قوهٔ مؤسس پس از لحظات تأسیس می‌تواند هم‌چنان فعال باشد؟

۴/۹ عناصر فنی و سیاسی قانون

مطالعه: گفتار هشتم: پارلمان یا دستگاه قانون‌گذاری.

۴/۹/۱ پرسش‌ها

۱) آیا کشورها می‌توانند قوانین یکدیگر را بدون کم‌وکاست وارد نظام حقوقی خود کنند؟

۲) چرا قانون‌گذاری به انجمن‌ها و نهادهای فنی سپرده نمی‌شود؟ مزیت پارلمان به عنوان یک نهاد چندصدا و غیر متخصص در قانون‌گذاری چیست؟

۳) چرا قانون‌گذاری صرفاً به حقوق‌دانان سپرده نمی‌شود؟ آیا تمام مسائل موجود در یک قانون در تخصص حقوق‌دانان نیست؟

۴/۱۰ آرایش‌های مختلف قوا در کشورهای گوناگون

مطالعه: گفتار نهم: قوهٔ مجریه یا دستگاه حکومت؛ گفتار دهم: اثرات متقابل قوای مقننه و مجریه

آزمونک دوم (۳ نمره)

۴/۱۰/۱ پرسش‌ها

۱) آیا می‌توان یک یا چند الگوی جهانی برای تفکیک قوا شناسایی کرد؟

۲) نسبت آرایش‌های مختلف قوا با تاریخ، فرهنگ سیاسی، نظریه دولت و سایر عوامل یک دولت چیست؟

۳) آیا تفکیک قوا ضرورتاً محتاج تفکیک نهادهای حکومت نیز هست؟

۴) در تفکیک قوا، رقابت نهادهای حکومت با یکدیگر کلیدی‌تر است یا ایجاد موازنه و تعادل بین آن‌ها؟

۴/۱۱ مسئلهٔ اساسی قضاییه به رغم ویژگی‌های بروکراتیک

مطالعه: گفتار یازدهم: قوهٔ قضاییه

۱) با در نظر گرفتن ویژگی‌های بروکراسی وبری، قضاوت یک عمل اداری (منضبط و قاعده‌محور) است یا یک عمل سیاسی (صلاحدیدی و شخصی‌سازی‌شده)؟

۲) ضد دموکراتیک و غیرعوام‌گرا بودن قاضی یک فضیلت است یا یک عیب؟

۳) در کدام کشورهای جهان دادگستری از نظر سازمانی از قوهٔ مجریه مستقل است؟

۴) آیا می‌توان بدون استقلال سازمانی قضاییه؛ استقلال قاضی از دیگر قوای اصلی حکومت را تضمین کرد؟ چگونه؟

۴/۱۲ تحلیل مفهوم نمایندگی

مطالعه: گفتار دوازدهم:انتخابات؛ بخش‌های اول و دوم

۴/۱۲/۱ پرسش‌ها

۱) مفهوم نمایندگی چه نسبتی با مفهوم وکالت دارد؟ آیا نماینده وکیل ارادهٔ شهروندان است یا مسئول تحصیل منافع ایشان؟

۲) آیا مفهوم نمایندگی مستلزم نوعی قیم‌مآبی سیاست‌مداران نسبت به شهروندان نیست؟

۳) با توجه به پیشرفت ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات چرا به جای سازکار نمایندگی از سازکار نظرخواهی مستقیم از شهروندان استفاده نمی‌کنیم؟ آیا قضیه امتناع ارو کمکی در پاسخ به این پرسش می‌کند؟

۴/۱۳ تفسیر قانون اساسی

مطالعه:

Gonçalo de Almeida Ribeiro, What is constitutional interpretation?, *International Journal of Constitutional Law*, Volume 20, Issue 3, July 2022, Pages 1130–1161, https://doi.org/10.1093/icon/moac096

ترجمه فارسی از این نشانی قابل دریافت است.

(مطالعهٔ پاورقی‌ها لازم نیست)

آزمونک سوم: ۳ نمره

۴/۱۳/۱ پرسش‌ها

۱) انواع روش‌های تفسیر قانون اساسی کدام است؟

۲) تفسیرپذیری قانون اساسی و وجود اصول معوق (طفره‌زن) در قانون اساسی امری مثبت است یا منفی؟

۳) تفسیر قانون اساسی باید در صلاحیت یک نهاد خاص باشد یا هر مقام اساسی در حیطهٔ مسئولیت خود می‌تواند مفسر قانون اساسی باشد؟

۴) از منظر نظریهٔ اساس، آیا یک تفسیر معین از بخشی از قانون اساسی مانع از تفسیر متفاوتی از همان بخش قانون اساسی در آینده است؟

۴/۱۴ نگهبانی از اساس

مطالعه:

Schupmann, Benjamin A, 'The Guardian of the Constitution', *Democracy despite Itself: Liberal Constitutionalism and Militant Democracy* (Oxford, 2024; online edn, Oxford Academic, 29 Apr. 2024), https://doi.org/10.1093/9780191975950.003.0011.

ترجمه فارسی از این نشانی قابل دریافت است.

۴/۱۴/۱ پرسش‌ها

۱) ایده کلسن راجع به نگهبانی از اساس چه بود و این ایده با چه نقدهای نظری و مشکلات عملی مواجه شده است؟

۲) آیا ایده تولیت اساس یا نگهبانی اساس باعث ایجاد نوعی الیگارشی از طریق متولی اساس نمی‌شود؟

۳) آیا مجبور کردن مردمی که در انتخاب‌های دموکراتیک خود تمایلی به حفظ ارزش‌های اساسی ندارند، به حفظ این ارزش‌ها موجه است؟

٤) آیا نگهبان اساس می‌تواند به نام گذشته یا آیندهٔ ملت، با اقدامات اعضای کنونی ملت مخالفت کند؟

۴/۱۵ بازنگری قانون اساسی

مطالعه: ۱. منصوری بروجنی، محمّد. «ارزیابی فرآیند بازنگری قانون اساسی در چارچوب مردم‌سالاری دینی»، فقه حکومتی، بهار و تابستان ۱۳۹٦، شماره ۳، صص. ۱۲۹-۱٦٤. پیوند دسترسی.

۲. لاسال، فردیناند؛ «قانون اساسی چیست؟»؛ مترجم: سیّدناصر سلطانی، در کتاب: حقوق اساسی نانوشته، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۹، صص. ۲۶۱-۳۰۰. (به همراه مقدمه مترجم)

یا در: لاسال، فردیناند؛ «قانون اساسی چیست؟»؛ مترجم: سیدناصر سلطانی، مجلهٔ مهرنامه، شمارهٔ ۱۳، ۱۳۹۰، صص. ۴۰-۴۷. (به همراه مقدمه مترجم)

۴/۱۵/۱ پرسش‌ها

۱) با توجه به این ایده که قانون اساسی واقعی در عمل ساخته می‌شود، بازنگری قانون اساسی چه ضرورتی دارد؟

۲) آیا تدارک شیوهٔ بازنگری قانون اساسی در قانون اساسی با مفهوم قوهٔ مؤسس در تعارض نیست؟

۳) پیش‌بینی اصول تغییرناپذیر در قانون اساسی چه نسبتی با امکان بازنگری در قانون اساسی دارد؟ این اصول یک بیانیهٔ سیاسی اند یا یک الزام حقوقی؟

٤) با توجه به دیدگاه فردینان لاسال درباره قانون اساسی واقعی، آیا «طراحی قانون اساسی» (constitutional design) از لحاظ نظری ممکن است؟ و آیا این مهندسی الیگارشیک منجر به ایجاد دولت درمانده (failed state) نمی‌شود؟

۵ ارزشیابی

- **غیبت** (منفی ۱.۵ نمره): طبق آیین‌نامهٔ آموزشی دانشگاه اصفهان دانشجویان مکلف به **حضور در کلیهٔ جلسات درس** هستند. هر جلسهٔ غیبت نیم نمرهٔ منفی دارد. غیبت‌ها اعم از موجه یا غیر موجه در پایان ترم در سامانهٔ گلستان گزارش می‌شود و سامانه به صورت خودکار -در اجرای آیین‌نامهٔ آموزشی مصوب ۱۴۰۲- غیبت از بیش از سه‌شانزدهم جلسات کلاس را مستوجب دریافت نمرهٔ صفر در درس می‌داند.
- **تمرین کتبی جستارها** (۳.۷۵ نمره): هر دانشجو جستار خود را ظرف مهلت تعیین‌شده در سامانه آموزش مجازی دانشگاه بارگذاری می‌کند. تمرینات کتبی لزوماً توسط مدرس بازخوانی نمی‌شوند. هر تمرین کتبی (مشروط به اصالت و اختصاص به دانشجو) ۰.۲۵ نمره دارد.
- ارائه شفاهی جستار (۴ نمره) هر دانشجو مکلف به **دو نوبت ارائه شفاهی جستار خود** در طول ترم است. تسلط به محتوا و بیان مناسب در ارزیابی لحاظ می‌شود.
- آزمونک (۹ نمره): **سه نوبت آزمونک چهار گزینه‌ای در طول ترم** تعریف شده است. آزمونک اول از مطالعهٔ جلسات اول لغایت چهارم؛ آزمونک دوم از مطالعهٔ جلسات پنجم لغایت هشتم؛ و آزمونک سوم از مطالعهٔ جلسات نهم لغایت یازدهم به عمل می‌آید. نمرات آزمون‌های چهارگزینه‌ای با ضریب ۱.۱۵ محاسبه می‌شود.
- آزمون پایان‌ترم (۶ نمره):
  - **تعریف مفاهیم (۳ نمره):** ۳ نمره از آزمون پایان ترم به تعریف ۶ مفهوم از منابع مطالعهٔ هفتگی اختصاص دارد.

- **حل مسئله (۳ نمره):** ۳ نمره از آزمون پایان ترم به حل یک مسئله با استفاده از مفاهیم حقوق اساسی اختصاص دارد.

- تمرین‌های کتبی و آزمونک‌ها بر روی سامانهٔ آموزش مجازی دانشگاه اصفهان (lms) به عمل می‌آید.